

Минуле і сучасне Волині та Полісся: Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина. Матеріали XIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 2004. – С. 152-156.

**Юрій Мазурик,
Олексій Златогорський
(Луцьк)**

З історії с.Боровичі Маневицького району

Село Боровичі Маневицького району Волинської області знаходиться на лівому березі річки Стир (Мал.1.). Перші писемні згадки про Боровичі відносяться до 1585 року, коли Яков Андрієвич Святополк-Четвертинський побудував на поселенні замок[1], назвавши його Нова Четвертня. Але саме село існувало і раніше, бо тривалий період у документах відбувалося розмежування села і замку[2]. Обидві структури виступали також під назвами як Боровичі, так і Нова Четвертня.

З 1626 р. фіксується в документах міський статус Боровичів. Власником містечка був князь Стефан Четвертинський. У документі воно назване (напевно, помилково) новоосадженим. Власник Борович – значима і відома постать в історії України першої половини XVII ст. Він і репрезентант інтересів православного населення Речі Посполитої в сеймі та перед королем, і член Луцького Хрестовоздвиженського братства, і своєрідний посол від польського уряду до запорозьких козаків, військовий полководець, “Нестор і голова” волинської шляхти. На його кошти у Боровичах, в урочищі Тумин зводиться православний монастир[3]. Наприкінці ж життя, під час визвольної війни українського народу, князь переходить на бік козацтва, його підтримують українські гетьмани Іван Виговський та Павло Тетеря[4].

Містечко Нова Четвертня і Боровичі занесені до подимного реєстру 1629 р. Згідно нього, тоді у селі було 70 димів (420 чоловік), а у місті-замку – 140 (840 чоловік)[5]. Виникнення міста на території села пов’язано із загальною тенденцією урбанізації Волині у XVI-XVII ст. Загалом у цей період на території

нашого краю виникає 101 міське поселення[6]. Вигідне розташування замку-міста на торгівельних шляхах до Білорусі, сприяло і виникненню у Новій Четвертні митниці. Стир у XVI-XVII ст. виступав важливою торгівельною артерією для перевезення поташу, збіжжя у країни Європи, Балтії[7]. Тому у цей же період виникає ціла сітка митних комор по берегах річки, і одна з них, безперечно – у Боровичах (Мал.1.).

Про розвиток міста у той період інформація практично відсутня, невідомо чи мало поселення статус вільного міста – магдебурзьке право. Проте, існує інформація про притік населення у Нову Четвертню за князювання Стефана Четвертинського, що говорить про існування певних привілеїв у місті для його мешканців. Так, у 1630 р. до Борович прибули 22 родини селян, які втекли із с.Березно на Холмщині[8], а у 1637 р. – 7 родин підданих Олександра Красинського із с.Забороль біля Луцька[9].

У 1798 році, згідно “Географічного та економічного опису Волинської губернії міста Луцька та його повітів” замок вже не існував. Саме поселення, яке перебувало у власності князя Каєтана Святополк-Четвертинського, згадується вже як село, у якому було дві церкви (“одна “Введения в храм Богородицы”, а другая “Иоанна Златоустого”), маєток князя (“деревянный”), а над річкою Стир – два кам’яних млина. Будинків у селі було 118, населення – 739 чоловік[10]. Тобто, навіть у порівнянні з 1629 роком, населення значно зменшилося. А під час I світової війни більшість мешканців Борович, внаслідок перебування села у прифронтовій смузі, були переселені австрійцями на території Австро-Угорщини.

Згідно повідомлення уродженця с.Боровичі пана Засекіна В., відомого на Волині журналіста, що на території села знаходяться земляні вали, було проведено візуальне обстеження вказаної ділянки. Внаслідок обстеження Ю.Мазуриком встановлено, що в північно-східній частині села за 0,9 км від церкви знаходиться городище доби пізнього середньовіччя[11].

Городище являє собою штучно насипну земляну площадку[12], на лагідному схилі лівого берега р.Стир. На даний час городище прослідковується по фрагментарних контурах ескарпів, валів і ровів (Мал.2). В давнину городище

в плані мало прямокутну форму зі сторонами приблизно 95х60 м. Визначення точних розмірів утруднено, оскільки східна і частково західна частина городища сильно розсунуті і розорюються. На поверхні майданчика було зібрано підйомний археологічний матеріал, який датується XVII-XVIII ст. (Мал.3.).

По периметру городища був споруджений вал, який із зовнішньої сторони разом з ровом і ескарпом являв суцільний крутий схил. На даний час висота такого суцільного схилу в найбільш збереженій північній частині городища, від дна рову до вершини валу становить близько 6,5 м. Вал зберігся фрагментарно в північній і західній частинах, висотою від рівня внутрішньої частини площадки, відповідно 1,7; 1,5 м, шириною в основі 18,0; 26,0 і шириною на вершині 5,0; 6,0 м.

Городище по периметру було укріплене ровом, на даний час він зберігся в північній і південній частинах. Рови опливіші, мають сплюснене дно, трапецеподібний перетин, збереглись відповідно на глибину 2,0-2,5; 5,5-6,0 м, при ширині в основі 11,0; 24,0 м та у верхній основі 7,0; 13,0 м.

Найбільшу увагу привертає територія біля північної частини городища, де знаходиться насипна земляна площадка висотою близько 3,0 м., довжиною близько 90 м, шириною 17-18 м. Площадка довшою стороною зорієнтована паралельно північній частині городища, між ними знаходиться рів. Східна частина площадки має клиновидну форму в плані, де вершина кута знаходиться за 7 м від обривистого берега річки. Судячи по конфігурації та розміщенню цієї площадки, можна стверджувати, що вона була основою проїжджої частини, тобто дороги, а клиновидний виступ був основою для дерев'яного моста через річку, яка має в цій частині ширину близько 40м. Причому ширина проїжджої частини дозволяла використовувати її для двостороннього руху, а міст, мабуть, – для одностороннього.

Таке розміщення укріпленого пункту безпосередньо над річкою та біля мосту дозволяло контролювати транспортний рух як сухопутний[13] , так і річковий[14] (Мал.4).

До ближчих аналогічних пам'яток можна віднести городища пізньосередньовічної доби Іванівка, Колмів, Звиняче I і II, Ощів, Довгів, Журавники, Цегів, Мирків басейну річки Липа (ліва притока р.Стир)[15], у Степані, Мощаниці, Володимирці Рівненської та Низкиничях Волинської областей[16]. Серед яких, за зовнішніми морфологічними ознаками, до зазначеної пам'ятки найближчі городища у Іванівці (колишнє с.Голятин), розмірами 80x100 м[17], Звиняче I, розмірами близько 120x100 м[18], Журавники (колишнє містечко Дружкопіль), розмірами 137x97 м[19].

Ці пам'ятки об'єднує однакове розміщення на місцевості – насипна земляна площадка (ескарп), оточена ровом, а на краю площадки по периметру насипаний вал. Площадка відсипалась на схилі берега річки, що дозволяло більш вільно вибирати місце для оборонних споруд на відміну від попереднього періоду. При їх спорудженні раціонально використано наявність водної перешкоди, що також давало можливість і контролювати мости, які виступали як транспортні, торгівельні і військові вузли.

Планова конфігурація у вигляді правильної геометричної фігури (прямокутника) з обнесеними по периметру ровом, ескарпом і валом давало можливість перехресувати фронтальний обстріл зі стін з фланговим обстрілом з веж, утворюючи на підступах до них зону суцільного враження.

Причиною появи таких укріплень було виникнення та розвиток вогнепальної зброї і пов'язаного з цим складанням нових прийомів штурму[20].

На XVI – початок XVII ст. припадає бурхливий розвиток будівництва оборонних споруд в Україні[21]. Цей період характеризується як час нової хвилі колонізації та розвитку магнатського землеволодіння на території Правобережної України й початком нового будівництва міст і містечок, які належали Речі Посполитій. Великі латифундії польських і українських магнатів потребували охорони і від нападів зовнішніх ворогів, і від сусідів, що теж намагалися, принаймні, пограбувати сусідські володіння. Тому українські міста і містечка мали характер укріплених магнатських та шляхетських резиденцій або господарських (державних) осередків і дрібних оборонних

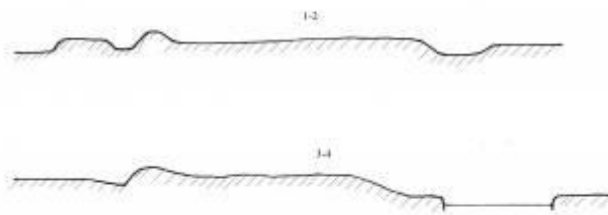
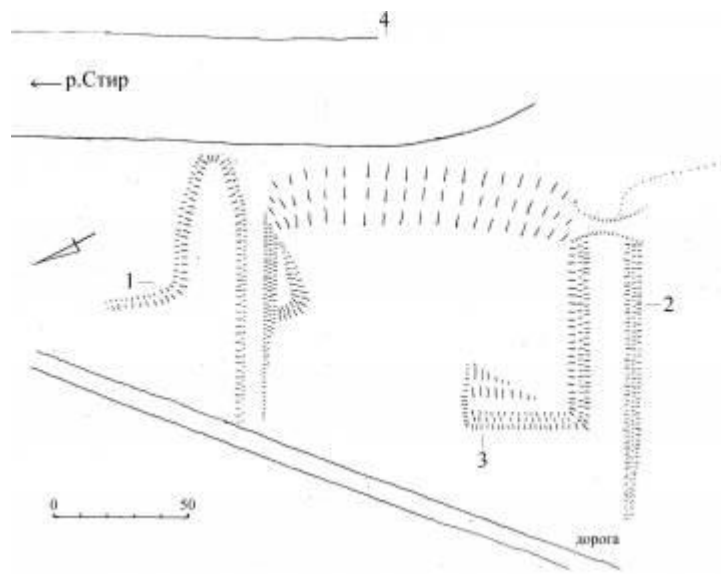
пунктів, закладених власниками невеликих територій. Замок був гарантом безпеки мешканців міста і околиці.

У цей період активно перебудовують зруйновані нерегулярні замки мисового типу та будують замки нового типу (регулярні), що було пов'язано зі змінами та модернізацією озброєння й оборони[22].

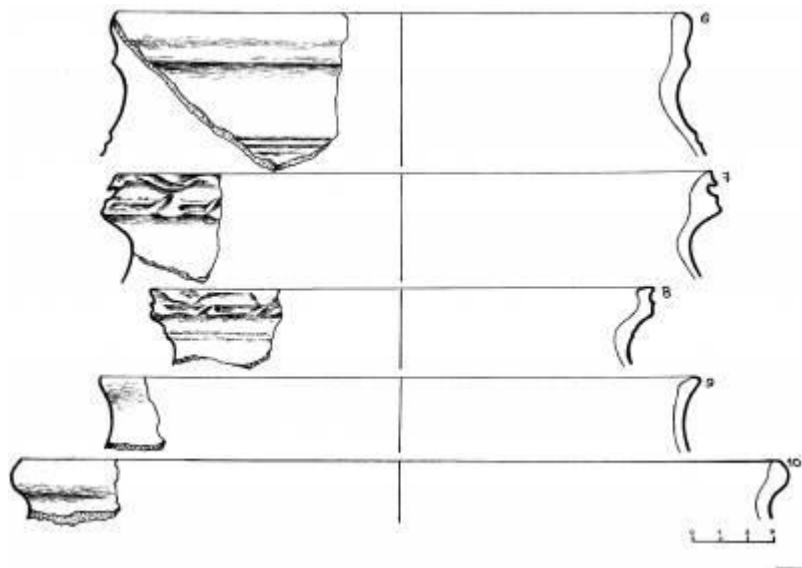
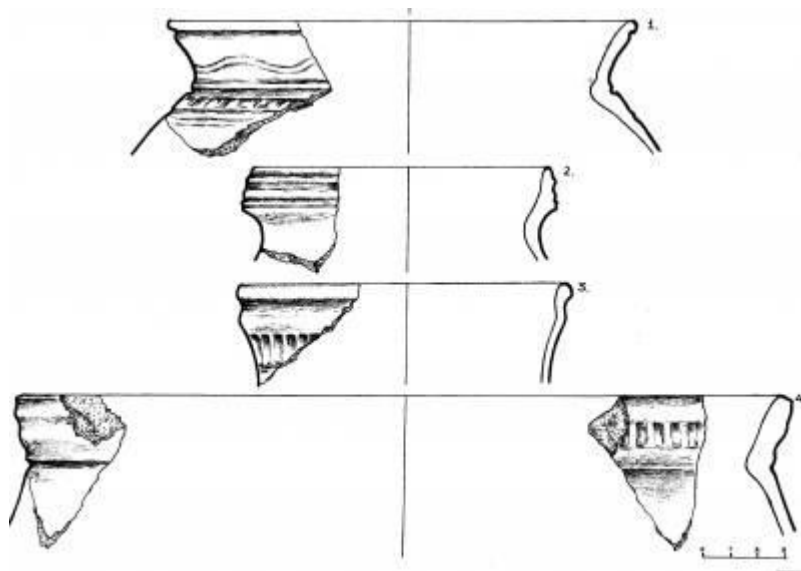
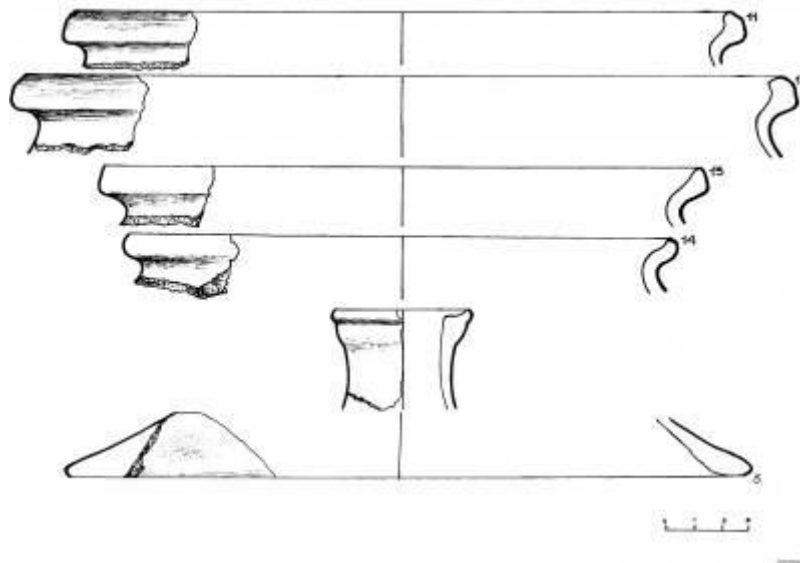
Отже, співставляючи писемні, топографічні і археологічні матеріали, можна стверджувати, що внаслідок обстеження було виявлено залишки оборонних споруд містечка Боровичі (Нова Четверня). Таким чином, в науковий обіг введено ще одну пам'ятку доби пізнього українського середньовіччя.

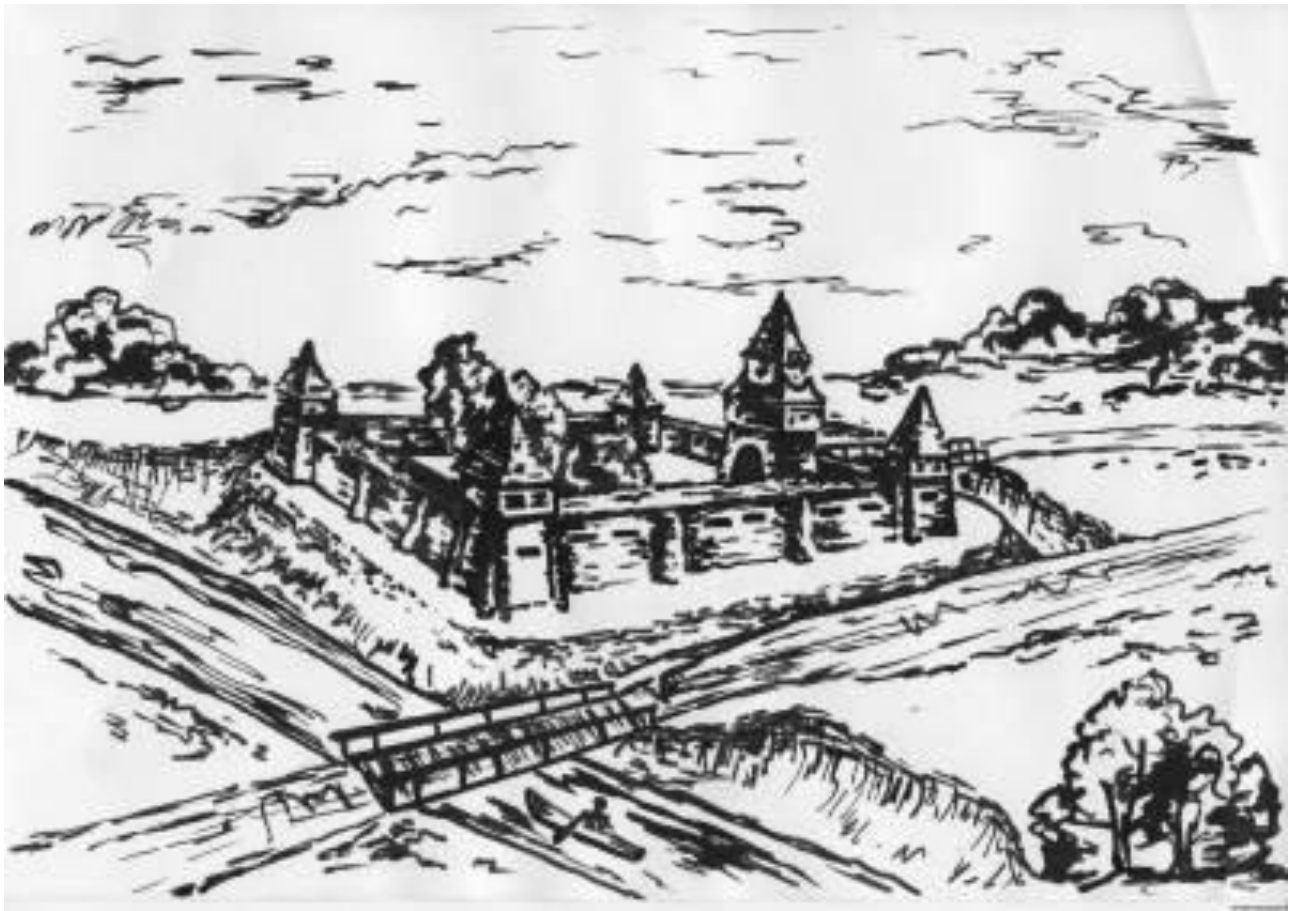
Мал.1. Фрагмент карти "Торговельні шляхи українських земель. XVII – 60-ті роки XVIII століття" (за В.Пришляком) + - Боровичі.

Мал.2. План і профілі городища.

Мал.3. Кераміка з городища.

Мал.4. Боровичі. Реконструкція. Малюнок Т.Должко.

[1] Сендульский А. Містечко Четвертня Луцкого узда // Волинские епархиальные ведомости. – 1875. - №15. (часть неофициальная).

[2] Про першу писемну згадку в публікаціях подаються різні дати, наприклад: 1585 р. Див.: Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. – К., 1970. – С.553; В 1570 р. Четвертинські сплачували податок з Борович. Див.: Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, 1984. – Т.1. – С.129; 1986. – Т.2. – С.527, 528; Можливо в акті 1545 року при переліку митниць згадується даний населений пункт: “...По той же дороге въ Боровкъ князя старосты Володимерского берутъ по два гроша”. Див.: Памятники, изданные Временной комиссією для разбора древних актовъ, Высочайше учрежденною при Киевскомъ военномъ, Подольскомъ и Волинскомъ генераль-губернаторе. – К., 1859. – Т.IV. – С.132. Таким чином питання про першу писемну згадку залишається відкритим.

[3] Липинський В. Україна на переломі. 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва у XVII столітті. – Філадельфія, 1991. – С.183.

[4] Ходань П. Брацлавський підкоморій князь Стефан Святополк-Четвертинський в суспільно-політичних подіях середини XVII століття /// Минуте і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 12-ій річниці Незалежності України і 485-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права. м.Ковель, 23-24 жовтня 2003 р. Частина 2.– Луцьк, 2003. – С.65.

[5] Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч.I. Волинське воєводство. – К., 1931. – С.56.

[6] Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2002. – С.68.

[7] Сидоренко О.Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). – К.: Наукова думка, 1992. – С.162

- [8] Селянський рух на Україні. 1569-1647 рр. Збірник документів та матеріалів. – К., 1993. – С.457.
- [9] Там же. – С.467.
- [10] [Никитин Ф.] Географическое и экономическое описание Волынской губернии города Луцка и его поветов. – Житомир, 1798. – Л.8-8об.
- [11] В даній статті городище розглянуто в контексті подібних пам'яток, з метою залучення пам'ятки до наукового обігу. Автори висловлюють щире подяку п.Засекіну В. в наданій допомозі для проведення обстеження пам'ятки.
- [12] Висота майданчика 2-3 м, найвища східна частина біля 8 м, його схили утворюють насипний ескарп.
- [13] З Луцька через Жидичин, Четвертню (Боровичі – Ю.М.), Колки, Чорторийськ і вздовж Стиру можна було дістатись у Пінськ і далі в Білорусь. Див.: Пришляк В. До питання про торговельні комунікації і митні системи українських земель першої половини XVIII століття // Записки наукового товариства імені Шевченка. Том ССXL. – Львів, 2000. – С.381.
- [14] Про річку Стир, як важливу річкову транспортну артерію. Див.: Торгівля на Україні XIV – XVII століття. Волинь і Надніпрянщина / Упоряд. В.М.Кравченко, Н.М.Яковенко. – К., 1990. – С.77, 99, 100, 222, 226, 246.
- [15] Мазурик Ю.М. Обстеження городищ доби пізнього середньовіччя басейну р.Липа на Волині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип.10. – К., 2001. – С.53-58.
- [16] Годованюк Е.М. Исследования бастионных замчищ Волыни // Исследование и охрана архитектурного наследия Украины. – К., 1980. – С.82-88.
- [17] Мазурик Ю.М. Обстеження городищ... – С.53, 54. Перша згадка про село – в акті 1545 року, в описі Луцького замку, в числі городень якого згадується “городня князя староста Владимирського (Сангушко) съ Голятина...”, в тому ж списку сказано, що староста “...стеснилъ Голятскихъ, скупил и теперь устроил замок...”. Див.: Памятники... – С.75, 183. Як місто Голятин згадується в 1559 році. Див.: Заєць А.Є. Динаміка чисельності міських поселень Волинського воеводства XVI – першої половини XVII ст. (1566-1648) // Історико-географічні дослідження на Україні. – К., 1992. – С.89.
- [18] Мазурик Ю.М. Обстеження городищ... – С.54. Перша згадка про село – в акті 1545 року. Звиняче належало князю старості Володимирському, який був зобов'язаний утримувати одну городню Луцького замку, також згадується приватна митниця. Див.: Памятники... – С.75, 132.
- [19] Мазурик Ю.М. Обстеження городищ... – С.55.
- [20] Раппопорт П.А. Военное зодчество западно-русских земель X-XIV